

Aynur CƏLİLOVA*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**AMEA Folklor İnstitutunun “Folklorun toplanılması və sistemləşdirilməsi” şöbəsi böyük elmi işçi**e-mail: celilova1976@mail.ru*

FOLKLORDA KEÇƏL OBRAZI

Xülasə

Azərbaycan xalq ədəbiyyatının maraqlı obrazlarından biri keçəllərdir. Azərbaycan folklorunun əksər janrlarında – nağıllarda, dastanlarda, lətifələrdə, xalq deyimlərində, atmacalarda, təbiətlə bağlı mərasimlərdə müxtəlif keçəl obrazları ilə rastlaşırıq. Keçəl həmçinin xalqımızın milli bayramı Novruz (yeni il) mərasimlərinin əsas obrazlarından biridir. Keçəlin həm maddi dünya, həm də yoxluq, ölüm dünyası ilə bağlı xarakterini xalq öz dünyagörüşündə əlaqələndirmiş və müxtəlif folklor nümunələrində ifadə etmişdir.

Açar sözlər: obraz, folklor, janr, mərasim, keçəl.

THE IMAGE OF BALD IN FOLKLORE

Summary

One of the interesting images of Azerbaijani folk literature is bald. We meet various images in most genres of folklore – tales, eposes, jokes, folk sayings, hint (retort) the ceremonies dealing with nature. Kechal (bald) is also one of the main characters of our national holiday Novruz (New Year) ceremonies. The people connected bald's character dealing with both material world and absence, the world of death in their outlook and expressed it in various folklore examples.

Key words: image, folklore, genre, ceremony, bald

ОБРАЗ ПЛЕЩИВОВОГО В ФОЛЬКЛОРЕ

Резюме

Одним из интересных персонажей азербайджанского фольклора является образ плещивого. С образом плещивого мы встречаемся не только во многих фольклорных жанрах – сказках, дастанах, анекдотах, метких народных изречениях, иронических выражениях, но и в ритуалах, связанных с природой. В тоже время плещивый - один из основных образов национального праздника Весны – Новруз байрамы. Помимо всего прочего в статье отличается и то, что плещивый связан и с народным мировоззрением, как в плане бытия, так и небытия. Исходя из такого его характера, умело народ использовал его в различных образцах фольклора.

Ключевые слова: образ, фольклор, жанр, ритуал, плещивый.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatında ən geniş yayılmış maraqlı obrazlardan biri keçəllərdir. Elə bir bölgə yoxdur ki, orada keçəllə bağlı hər hansı bir folklor nümunəsi olmamış olsun. Lap əski xalq ədəbiyyatı nümunələrindən tutmuş yeni toplanmış folklor nümunələrinə qədər keçəl obrazı ilə bağlı istənilən qədər misal tapmaq olar. Keçələ olan bu qədər böyük maraq xalqın lap əski mifoloji dünyagörüşünü əks etdirir.

Keçəllik xalq arasında eyib, nöqsan hesab edilmişdir. İnsanın xarici görünüşü daxili ilə harmoniya təşkil etdiyinə görə bu nöqsan onun xasiyyətində, əməlində də hər hansı çatışmazlıqlarda özünü göstərir. Məsələn, xalq arasında belə bir deyim var: “Solaxay adam naqis, kor adam nadürüst, keçəl adam əməlbaz, kosa adam çoxbilən, dişi seyrək adam kələkbaz olar deyirlər”(3, s.28). Azərbaycan xalq nağıllarında keçəl, kor, taygöz, çolaq, cingöz və s. xarici görkəmi nöqsanlı nağıl surətlərinin törətdiyi

fəsadlar haqqında kifayət qədər xeyli nümunələr var. Keçəl obrazı folklor janrlarında daha çox rast gəlinən və yayılındır. Demək olar ki, Azərbaycan folklorunu keçəlsiz təsəvvür etmək olmaz.

Keçəl obrazı folklorlarda geniş yayılmış yarı müsbət, yarı mənfi tiplərdən biridir. Keçəl çoxbilmiş, fəndgir, hiyləgər kimi təsvir olunsada, bəzən onun çoxbilmişliyi işin xeyrinə olur. Nağılları müşahidə edərkən görürük ki, keçəl nağıldakı düynünün açılmasında əsas rol oynayır. Hadisələrin sonrakı inkişafı keçəlin iştirakı ilə baş verir. Məsələn, Zəngəzur bölgəsi folklorunda keçəlin iştirak etdiyi bir neçə nağıla nəzər salmaq: “Keçəl və dayısı” nağılında keçəl ayağısürüşkən dayısı arvadının bəd əməllərinin üstünü açır və sonda arvadı və aşnasını öldürüb, dayısını yenidən evləndirir (4, s.305). Halbuki keçəl ortaya çıxana qədər arvadın fırıldaqının üstünü açan yox idi. Çünki, xalq yaradıcılığında qadınlar da çox zaman fəndgir, əməlbaz, kələkbaz kimi göstərilir, kişilər isə saf, sadələvh, arvadın felinə uyan xarakterlərdir. Belə qadınların fitnə felindən hər adam baş açma bilməz, bunu yalnız qeyri-adi ağıl sahibləri başa düşər ki, bunlar da keçəllərdir. Nağılda da nağılçı keçəli belə təsvir edir: “keçəllər bic olullar axı. Çoxbilmiş olullar”(4., s.307). “Səmərqənd padşahının qızı” nağılında da padşah oğlunun dərdinə əlac edən keçəl obrazı ilə rastlaşırıq. Baxmayaraq ki, o, nağıl qəhrəmanı deyil amma hadisələrin inkişafında əsas rol oynayır. Əvvəldə heç kimə lazım olmayan adam kimi vəzirin evində yarıac, yarıtox vəziyyətdə yaşayan keçəl, nağıl sonunda öz ağılı, fərasəti ilə padşahın vəziri olur. (4, s.260). “Şah Abbasla keçəl”(4, s. 261), “Şah Abbasla bostançı”, (2, s.236) nağılları da həmçinin keçəlin ağılı və qabiliyyətinin Şah Abbası heyran qoyduğu və şahın keçələ rəğbətini artırdığını təsvir edən nağıllardır, eləcə də “Mollaynan keçəl” (2, s. 293), nağılında da keçəl ağılı hesabına başqalarından fərqləndiyini sübut edir, mollaın başına corab höür, istədiyini əldə edir. Belə nağıl nümunələrinin sayını istənilən qədər artırmaq olar.

Folklorşünas alim C.Bəydili keçəlin şamanizmlə əlaqəsi olduğunu göstərir, onun hamı ruhlarla eyni funksiyaları yerinə yetirdiyini vurğulayır (6, s. 183). Altaylarda baş hamı ruh Keçəl xan (Taz kaan) adlanır. Türk xalqlarının hamısında keçəl o dünyanı təmsil edən şeytani güclü varlıq əlamətləri daşıyır. Xalq nağıllarında keçəllərin belə çoxbilmiş, fəndbaz, kələkbaz təsvir olunması da onun şeytandan güc alması ilə əlaqədardır. Folklorlarda keçəl obrazının digər adının “Kəlhiyyət” olduğu göstərilir ki, bu da Səfəvi şahı Şah Abbasın müdrək, hiyləgər vəzirinin adı ilə əlaqəlidir(6, s. 186).

Dastanlara nəzər salsaq keçəlin parlaq obrazına “Koroğlu” dastanında rast gəlirik. Dastanda Keçəl Həmzə obrazı ən yaddaqalan obrazlardan biridir. Dastan qəhrəmanı Koroğlu elə bir igiddir ki, ona qalib gələn, onu aldadan olmayıb. Hətta paşalar, sultanlar da ondan qorxub çəkinirlər, adı gələndə zağ-zağ əsirlər. Amma belə bir qəhrəmanı adi bir keçəl aldadıb atını aparır. “Koroğlunun Toqat səfəri” başqa adı “Keçəl Həmzənin Qıratı qaçırması” adlı hissəsində Koroğlunun əlindən yanıqlı olan Mahmud paşa məclisdə Qıratın gətirilməsini tələb edir, əvəzində atı gətirənə yeganə qızını verəcəyini vəd edir. Heç kim bu işə qol qoymur. Çünki bilirlər ki, bu mümkün olan iş deyil. Onlar Koroğlu ilə qarşılaşmağa ehtiyat edirlər, hardan qala ki, onun atını gətirsinlər. Yalnız Həmzə cəsərtli çıxır. Dastan yaradıcısı bu hissəni özünəməxsus şəkildə danışır: “Mahmud paşa ... bir stəkan şərab doldurub əlinə aldı, üzünü məclisdəkilərə tutub ucadan dedi:

– Kimin özünə gümanı gəlir ayağa dursun, alsın şərabı içsin, getsin Koroğlunun dəli beygirini gətirsin.

Məclis əhli hamısı başını aşağı tikdi. Cıqqırını çıxartan olmadı. Mahmud paşa sözünü bir də dedi. Genə səsini çıxartan olmadı. Məclisin alt tərəfində sayılmayan, urvat olunmayan bir keçəl oturmuşdu, ayağa qalxıb dedi:

– Paşa sağ olsun, əgər razı olub vədinizə doğru çıxsanız mən gedərəm, Koroğlunun Qıratını gətirərəm.

Keçəl Həmzə bu sözü deyəndə məclisdəki adamlar çaxnaşdı, bir-birinə dəydi. Keçəldəki bu cürətə hamı mat qaldı. Mahmud paşanın qızı Dona xatun pəncərənin ağzında durub, qulaq asırdı, gülüb dedi:

– Qoç Koroğlunun Qıratını gətirənə bax. Gedib başının keçəlinin dərdini çəkmir, gör nə qələtlər eləyir” (1, s. 324).

Keçəl Həmzənin Çənlibelə gəlişini də Koroğlunun dəliləri və Çənlibel xanımları xoş qarşılamırlar. Onlar Koroğlunu məzəmmət edib, keçəli qovmağı tələb edirlər. “Koroğlu keçəl Həmzəni götürüb, xanımların, dəlilərin yanına gəldi. Dəlilər keçəl Həmzəni görüb dedi:

– Koroğlu, munu hardan tapıb gətirdin? Keçəllər fənd olarlar, munun gözləri Üçtəpə sağsağanının gözləri kimi qayır-qayır qaynayır. Heç əməlli adama oxşamır, rədd elə getsin.

Xanımlar da baxıb dedilər:

– Bu irgənçi keçəl xondunu hardan gətirdin? Başına adam qəhət olubmu? Qovala çıxsın, getsin”(1, s. 325).

Göründüyü kimi, Çənlibel əhlinin Keçəl Həmzəni qəbul etməməsinin yalnız bir səbəbi var: keçəl olması. Keçəl Həmzənin düz işə qol qoymayacağını, sanki onlar qabaqcadan duyur və Koroğlunu xəbərdar edirlər. Hadisələrin sonrakı gedişatı göstərir ki, keçəl, həqiqətən də məqsədli gəlibdir. O, əvvəl-əvvəl hamının hörmətini qazanır, Koroğlunun rəğbətini qazanır, sonra isə öz planını həyata keçirir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, burada işlənən *xondu* istilahı Azərbaycanın cənub bölgəsində, əsasən, Naxçıvan, Zəngəzur, Qaraqoyunlu, Təbriz bölgələri üçün xarakterikdir, yəni keçəl sözü *xondu* (*xondulu*, *xonduq*, *xondağa*) sözü ilə sinonim kimi işlədilir. Məsələn, Qaraqoyunlu folklorunda bir nümunəyə baxaq: “Qız gəlib qonşu arvadını haraylayıb deyir: “Ay keçəl xondulu xala, anam deer ki, bir vedərə ayran versin”. Qadın qıza deyir: “Gəl apar, ay qolları birinnən, qışları birinnən olan” (2, s.270). Qadın onun eyibini üzə vuran qıza acığından belə deyir. Güney Azərbaycanın Təbriz bölgəsi üçün xarakterik olan folklor nümunələrində eyni ifadəyə rast gəlirik:

Keçəlin xundi başı,

Eşşəyə mindi başı.

O yanda dava düşdü,

Bu yanda sındı başı (8, s. 258).

“Koroğlu” dastanının son illərdə bir neçə variantları çapdan buraxılıbdır. Yeni nəşrlərdə variant müxtəlifliyi və ixtisarlar olduğuna görə burada köhnə nəşrdən istifadə olunmuşdur. Qazax xalq dastanı “Alpamıs batır” da qəhrəman Alpamıs ələ keçirməyi ifritə, buynuzlu qarı öhdəsinə götürür, əvəzində isə Tayşık xandan gözəl qızı Qaragözü keçəl, iyərnc oğluna verməyi xahiş edir. Tayşık xan qəbul edir. Burada da Alpamıs hiylənin qurbanı olsa da, gözəl xan qızı keçələ qismət olmur (7, s. 83). Bu

dastanının Azərbaycan dastanları “Dədə Qorqud kitabı” və “Koroğlu” ilə oxşar cəhətləri var. Qəhrəmanlıq dastanlarına keçəl obrazının daxil edilməsi igidliklə qorxaqlığın, hiylə ilə dürüstlüyün, gözəlliklə çirkinliyin qarşılaşdırılması məqsədini güdür. “Cəlali Kürdoğlu” dastanında təsvir olunan keçəl Yaradanqulu surəti Keçəl Həməzəni xatırladır. Lakin buradakı keçəlin xidməti müqabilində hər hansı bir tələbi yoxdur, ağası Kürdoğlunun tapşırıqlarını icra edir (11, s. 272).

Baxmayaraq ki, keçəllik eybəcərlik sayılır, keçəl baş sahibləri özləri heç kimi bəyənmirlər, hər şeyin ən yaxşısını istəyirlər, ən gözəl qızlardan yapışırlar, padşahlıq xəyalına düşürlər, necə deyirlər, “keçənin qoturu bulağın gözündən su içər” məsəlində olduğu kimi. Keçəllə bağlı nağılların bir çoxunda keçəlin adı adamlardan fərqli, daha çox iddialı olması gözə çarpır. Bu da onların çoxbilmişliyinin daha bir əlaməti ilə müəyyən edilir. “Koroğlu” dastanında Keçəl Həməzənin Qıratı qaçırmasına boyun olması da Toqat paşası Mahmud paşanın qızı gözəllər gözəli Dona xanıma sahib olmaq istəyi idi. Nağıllardan fərqli olaraq dastanda keçəl istəyinə çata bilmir. O, Qıratı Toqata çatdırıb paşadan bəylik alır amma Koroğlu Həməzənin toy günündə özünü yetirib Qıratı mərdi-mərdanə aparır. Dastanlarda çox zaman qəhrəman toy günü özünü yetirib öz istəklisinə sahib çıxır. Burada da eyni motiv işlənmişdir.

Xalq arasında keçəl haqqında atalar sözü və deyimlər çoxdur. Bunlardan bəziləri keçəlin iddialılığına həsr olunmuşdur: “Keçəl, qız bəyəncə toy əldən gedər” (5, s.228), “Bir keçəl oğlum olsa, ona yüz qız taparam”, “Keçəl baxar güzgüyə, adını qoyar özgəyə”, “Keçəlin əli yağlı olsa öz başına çəkər” (14, s.319, 327) və s.

Xalq ədəbiyyatının digər janrlarında da keçəl obrazının müxtəlif bədii üsullarla işləndiyini müşahidə edirik. Xalq arasında geniş yayılmış “Molla Nəsrəddin” lətifələrinin hər biri dərin məna kəsb edir. Molla Nəsrəddinin məşhur lətifələri bütün türk xalqları arasında yayılmış və sevilmişdir. İstənilən situasiyadan hazırcavablığı ilə baş çıxaran Mollanın insanın xarici görünüşündəki eyibli cəhətlərə münasibətini əks etdirən bir lətifəsi çox maraqlı və düşündürücüdür. Lətifədə deyilir ki, Molla Nəsrəddin evləninib bir qıçı çolaq, bir gözü kor, dişləri tökülmüş, keçəl, qozbel arvad alır. Dostlarından biri soruşur ki, niyə çolaq arvad aldın? Molla deyir: çolaq yaxşıdı, çox gəzməz.

- Axı gözünün də biri kordur.
- Tutduğum işlərin yarısını görər, yarısını yox.
- Bəs dişləri?
- Onsuz da evdə yeməyə bir şey tapılmır.
- Keçəlliyinə nə deyirsən?
- Keçəl yaxşıdı, mənim o qədər pulum harda idi ki, həftədə bir girvənkə xına alam.
- Yaxşı, Molla. Qozbelliyinə nə sözün var?
- Sən də qəribə, insafsız adamsan ha... Deyirsən bu zalım qızının heç eybi olmasın? (12, s. 160).

Bu lətifənin başqa bir variantında Molla oğlunu evləndirmək istəyir və ona varlı bir ailədən qız tapır. Amma qız çox kifir imiş. Oğlan qızı görəndən sonra evlənməkdən boyun qaçırır. Molla arvadına nə demək lazım olduğunu başa salır, özü isə o biri otaqdan söhbətə qulaq asır. Anası qızı niyə bəyənmədiyini soruşduqda oğlan deyir:

- Bir gözü kordur, biri isə çaş.

- Lap yaxşı, eybimizi görməz oğlum.
- Dili laldır
- Eyi, danışıb baş beynimizi aparmaz.
- Topaldır
- Qapı-qapı gəzməz.
- Bəs keçəlliyi? Buna nə bəhanə tapacaqsan?

Arvad söz tapa bilmir. Molla bunu deməmişdi. Molla o biri otaqdan söhbətə qarışıb deyir:

- Eyibsiz gözəl olmaz, oğlum. Hər gözəldə bir eyb olar.

Lətifənin bu variantı daha ağlabatan və orijinaldır. Pul bütün eybəcərlikləri örtbasdır edə bilir, hətta keçəlliyi də. Molla keçəlliyin, korluğun, topallığın eyib olduğunu çox yaxşı bilir amma qızı əldən ötürməmək üçün xalq məsəlindən istifadə edir və öz hazırcavablığı ilə oğlunu susdurur. Lətifənin bir ideyası gəlinin ər evində özünü necə aparmasına işarədirsə, digər ideyası ondadır ki, pulgir adamlar özləri, əslində, kar, kor, laldırlar ki, belə eybəcərləri görəndə özlərini görməməzliyə vururlar. Güney Azərbaycanda keçəllə bağlı bənzər lətifələr yayılmışdır ki, onlardan bir-iki nümunə vermək yerinə düşər: “Bir keçəl utandığından börk qoyar və qırx neçə il idi ki, heç kim bu keçəlin başını görməmişdi. Bir gün yellik bir havada bir adam gəlib keçəllə görüşüb öpüşdü. Öpüşəndə yel keçəlin börkünü qapıb apardı. Keçəl bu adamı yaxalayıb qeyzlə dedi: – Hansı köpək oğlu səni mənə dost elədi!”, “Bir keçəl şahın qızını istəyirdi. Soruşdular: – Necə oldu? Dedi: – Necə olacaq, işin yarısı qurtulub, atam, anam və mən razıyıq. Qalır şah və şahın qızı. Onlar da razı olsalar, iş bitər”(8, s. 304, 309).

Şifahi xalq ədəbiyyatının digər janrlarında da keçəl obrazının xalq arasında geniş yayıldığını sübut edən nümunələrə rast gəlirik. Xalq arasında bir-birinin görünüşünü lağa qoymaq üçün qoşulmuş atmacalar bu baxımdan diqqətəlayiqdir. Bir neçə atmacaya diqqət yetirək:

Haran-haran yaxşıdı,
Dağdan aran yaxşıdı
Başın keçəl, gözün ac,
Sənin haran yaxşıdı?

Əziziyəm qazayağı,
Daz başı, saz ayağı,
“Tərəkəmə”yə tərənmir,
Oynayır caz ayağı.

Əzizinəm yaz gələr,
Durna gələr, qaz gələr
Pul dalınca gedənlər,
Tülüyərək daz gələr (2, s. 377).

Keçəl-keçəl daz keçəl,
Tayı tapılmaz keçəl.
Qış çıxıb qurtarıbdı,
Budu gəlir yaz, keçəl.

Keçəl deyər: Vay başım,
Qazanda qaynar aşım.
Aşımı içən öləydi,
Başıma siçan oleydi.

Keçəl, keçəl, mərəndi,
Yaxası düymələndi.
Eşitdi saçlı gəlir,
Başına gül ələndi (8, s. 257-258).

Folklorda keçəl obrazından danışarkən Novruz mərasimlərinin əsas ifaçılarından olan Keçəl və Kosanı xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Əski milli bayramımız olan Novruz mərasimlərində bayramın maraqlı və şən keçməsinə onların rolu əvəzəlməzdir. Keçəl və Kosa yazı təmsil edən canlı obrazlardır. Ümumiyyətlə, əski türk mifoloji baxışlar sistemində keçəllik günəşi simvolizə edir. Başında və saqqalında tük olmayan Kosa və Keçəl Novruz haqqında nəğmələr oxuya-oxuya yazın gəldiyini xəbər verirlər və evlərdən pay yığırlar. Əski türk inanclar sistemində keçəl gün çıxarır, kosa isə yağış yağdırır. Yazın gəlişi də bu iki əlamətlə müşayiət olunur. Həyat sudan başlayır, doğuluş, törəmə, canlı təbiətin var olması sudan asılıdır. Kosa suyu, yağışı təmsil edir və Novruz mərasimlərində oxunan nəğmələrin çoxu Kosaya həsr olunmuşdur. Kosanın çoxalma, artım, ölüb-dirilmə simvolu olması bir çox türk xalqlarında (İran türkləri, İraq türkmənləri, Türkiyə, Azərbaycan) vardır (6, s. 197). Novruz bayramında oxunan

Mənim kosam canlıdı,
Qolları mərəcanlıdı
Kosama əl vurmayın
Kosam iki canlıdı —

nəğməsi kosanın artım, çoxalma bildirməsini göstərməyinə bir misaldır.

Yaz gələndə xalq arasında “qodu-qodu” nəğmələri də oxunur ki, bu nəğmələr də günəşin çıxmasına, soyuq havanın isti ilə əvəz olunmasına həsr olunmuş milli nəğmələrdir. Qızlar dəstə-dəstə toplaşaraq qodu (müqəvva və ya çömçə) bəzəyərək günəşi səsləyirlər, nəğmələr qoşurlar:

Gün çıx, gün çıx, kəhər atı min çıx, min çıx,
Keçəl qızı evdə qoy, saçlı qızı götür çıx

Və ya

Gün düşdü, ha düşdü,
Göydən piyala düşdü.
Bizim ağa qızının
Keçələ gözü düşdü (3, s.37).

Bu nəğmələrdə ölüm gətirən qışın sona çatması və həyat verən günəşin gəlişini sevinclə qarşılayan xalqın təbiətə olan vurğunluğunun poetik ifadəsi əksini tapmışdır. Qarabağ bölgəsində yayılmış bir inama görə 40 keçəlin adını sayıb ipə düyün vursan, gün çıxar (2, s.34). Eyni inam Naxçıvan və Cənubi Azərbaycan folkloruna da şamildir. Lakin bu regionlarda 40 yox, 7 keçəlin adının sayılmasına inanılır. Bu inam da “qodu-

qodu” mərasimlərinə bağlı bir inamdır və keçəlin adının çəkilməsinin fəvqəladə gücünə olan inamın ifadəsi kimi bölgə folklorunda yer almışdır.

Tükün insanın daxili aləmi ilə həm ruhi, həm də cismani bağlılığı var. Tük bədəndən, başdan ayrıldıqdan sonra da tük sahibi ilə ruhi əlaqəsi haqda xalq arasında inanclar var. Xalq arasında deyirlər ki, saç yandırmaq, yerə atmaq olmaz, yoxsa saç sahibinin başı ağrıyır. “Başı qırxdırandan sonra saçdar və tükləri yandırmaq, nə də ayaq altında qoymaq olmaz, yoxsa başı qırılan adamı baş ağrısı tutar”(3, s.31). Bu, əlbəttə, sınılanmış inanclardan hesab olunur. İnsanın xasiyyəti onun tükünün qalın və ya incə, düz və ya qıvrım, sıx və ya seyrək olması ilə müəyyən olunur. Yəni belə deyirlər ki, yumşaqtüklü insanın xasiyyəti yumşaq, coddüklülərdə isə sərt olar. Nəinki tükün forması, hətta tükün rənginin də insanın daxili aləmini ifadə etməsi xalq inanclarında özünə yer tutmuşdur: “Qırmızı tük insan insafsız, namərd olar”, Sarı tük adam çux qılıqlı olar”, “Tükü sarı, dişi səyrək, gözdəri göy adam yaxşı ulmaz”, “Qaratük insanın naləsi yerdə qalmaz” (5, s.233, 237, 239) və s. Keçəl olmaq bütün bu xüsusiyyətləri gizli saxlayır. Tükün magik xüsusiyyətini folklorşünas alim M.Kazımoğlu nağıllardakı qızılsaçlı qəhrəman və keçəl obrazını müqayisə edərkən belə şərh edir: “...keçəl surəti özündə xeyirxah fəvqəltəbii qüvvələrin, demonik varlıqların və qızıl saçlı qəhrəmanın əlamətlərini birləşdirir. Göstərilən mənbələrin eyni obrazda qovuşmasını mümkün edən ümumi cəhətsə mənbələrin hər üçünün o dünya ilə bağlılığıdır. Qızılsaçlı qəhrəmanın bəhadrılığı, şeytanın hiyləgərliyi və xeyirxah fəvqəltəbii qüvvələrin təbiətə müsbət təsir göstərməsi keçəlin simasında əksini tapmaqla bu obrazı gücün özünəməxsus rəmzinə çevirir” (9, s.81). Buradan belə anlaşılır ki, keçəl zahiri görünüşündən fərqli olaraq, o dünyanı təmsil edən qızılsaçlı qeyr-adi gözəl oğlandır, o yeri gələndə bəzən xeyirxah, bəzən də hiyləgər, bədxah ola bilər. Tük türk xalqlarının mifoloji baxışlar sistemində güc, qüvvət rəmzi sayılmışdır. Qeyri-adi güclü varlıqlar anadan tüklü doğulurlar. Türk xalqlarının ulu babası Oğuz xaqan, qaqauzlarda təpəgözlər, yakut mifologiyasında ilk insan Erlik buna misaldır (6, s. 366). “Koroğlu” dastanının qaqauz variantında Koroğlu mağaradan tapılmış tüklü uşaq kimi təsvir olunur (13, s.181). Şamanizmdə qartal tükü şamanın güc verən ruhlarından hesab olunur. Yunanlarda da saç, tük həyat rəmzi sayılmışdır. Onlar qəhrəman öləndə onun saçını kəsirdilər. Bu baxımdan “İliada” dastanında Patroklun ölüm səhnəsi eposun maraqlı hissələrindəndir. Bu səhnə “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında Beyrəyin öldürülməsi hekayəsi (ölən qəhrəmanın atının quyruğunun kəsilməsi) ilə yaxından əsləşir.

Yaradıcılığı xalq ədəbiyyatına yaxınlığı ilə seçilən şairlərimiz də öz əsərlərində keçəlləri yada salmışlar, bəzən həcv eləməkdən çəkinməmişlər. Yaradıcılığı şifahi xalq ədəbiyyatına yaxınlığı ilə seçilən XVIII əsr Azərbaycan satirik şairi Qasım bəy Zakir çar hökumətinin məmurlarının Qarabağ və ətraf ərazilərdə törətdiyi özbaşınalıqları satiralarında qələmə almış, yerli satqın məmurları tənqid atəsinə tutmuşdur. O, Mirzə Fətəli Axundzadəyə yazdığı “Vilayətin məğşuşluğu haqqında” əsərində quldur, rüşvətxor, cani çar hökumət məmurlarını, o cümlədən yerli məmur Xandəmirovu layiqincə “tərifləmişdir”:

Görsən tanımazsan Yarımşaqqalı,
Çıxıb əndazədən dövlətü malı,
Xandəmirov çaldı, çapdı mahalı,
O ki tutub özün keçəl qurumsaq (15, s.22).

Xandəmirovun bəd əməlləri şairi o qədər hiddətləndirib ki, onun quldurluğu ilə yanaşı keçəlliyini də təsvir etməyi unutmamışdır. Yeni dövr Azərbaycan poeziyası nümayəndələrindən N.Kəsəmənli isə zamanənin dəyişdiyini, keçəlin çoxbilmişliyinin artıq işə yaramadığını poetik şəkildə qələmə alır:

Acı həqiqətlər bal dadır indi,
Arısı olmayan bal satır indi,
Keçəli saçlılar aldadır indi,
Daha nağıllara inanmıram mən (10, s.177).

Şairin sevgi-məhəbbətə həsr olunmayan az qismli şeirlərindən olan bu şeirdə saxtakarlığın artdığı, keçmiş dünyanın daha saf, təmiz olduğu, əsil həyatın keçmişlərdə qaldığı diqqətə çatdırılır. Yazılı ədəbiyyatda belə nümunələrin sayı kifayət qədər çoxdur, lakin məqsəd xaricində olduğuna görə yalnız iki nümunə ilə kifayətlənirik.

Xalq ədəbiyyatında keçəl obrazının müxtəlif çalarlarda işlənməsi xalqın dünya-görüşünün zənginliyinin göstəricisidir. İstər Azərbaycan, istərsə də digər türk xalqlarında keçəl obrazı geniş yayılmış maraqlı folklor xarakterlərindən olmaqla xalq ədəbiyyatının daha da canlı və düşündürücü, zəngin olmasını şərtləndirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri. Dastanlar. Bakı, Yazıçı, 1987
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. V kitab. Qarabağ folkloru. Bakı, Nurlan, 2009
3. Azərbaycan folkloru antologiyası. VII kitab. Qaraqoyunlu folkloru. Bakı, Səda, 2002
4. Azərbaycan folkloru antologiyası. XII kitab. Zəngəzur folkloru. Bakı, Səda, 2005
5. Azərbaycan folkloru antologiyası. XIV kitab. Dərbənd folkloru. Bakı, Səda, 2006
6. Bəydili Cəlal. Türk mofoloji sözlüyü. Bakı, Elm, 2003
7. Fikret Türkmen, Metin Arıkan. Kazak dastanları VIII. Alpamış batır. Kambar batır. Ankara, 2011
8. Güney Azərbaycan folkloru, I kitab. Bakı, Elm və Təhsil, 2013
9. Kazımoğlu Muxtar. Xalq gülüşünün poetikası. Bakı, Elm, 2006
10. Kəsəmənli Nüsrət. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb, 2004.
11. Miskin Vəli. Şeirlər, dastanlar. Bakı, Elm və təhsil, 2016
12. Molla Nəsrəddin lətifələri. Bakı, Öndər nəşriyyat, 2004
13. Nevzat Özkan. Gagavuz dastanları. Ankara, 2007
14. Şəki folklor örnəkləri. II kitab. Bakı, Elm və təhsil, 2014
15. Zakir Qasım bəy. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya Press, 2005

Çapa tövsiyə edən: Fil.ü.e.d. Ramazan Qafarlı